

DEMOKRATI OG PSYKOLOGI

Peter Berliner

Demokratiet som begreb beskriver en organisering af beslutningsprocesser vedrørende fælles anliggender. I denne organisering kan alle synspunkter blive hørt, og der søges fælles forståelse gennem en dialog, hvor der tages hensyn til mangfoldigheden af synspunkter. Dette kræver som forudsætning, at der er lige fordeling af rettigheder til at deltage og udtrykke sig om den fælles udviklingslinje.

Demokratiet er i dag udfordret af overnationale politiske organiseringer samt indadtil af bortfaldet af solidaritet som værdi og praktisk handling i direkte sociale praksisser, hvor mennesker involverer sig med hinanden. Dette kan føre til lukkede dialoger og institutionelle praksisser uden solidaritet med brugerne. Over for dette kan der ske en udvidelse af demokratiets rum gennem sociale bevægelser, der vil demokratisere viden, æstetik, fantasi og visioner. Psykologien har kun i begrænset omfang bidraget til en forståelse af demokratiet og dets betydning for de mennesker, der udfører det gennem værdier og sociale handlinger. Hvordan former psykens (som bevidsthed, livskraft og sjæl) logik (som forklaring, tale, beretning, fornuft, tanke eller begreb) sig under vilkår, hvor demokratiet lukker sig? – Og hvordan under vilkår, der fremmer et demokrati i udvikling? Det er en udfordring for psykologien i dag at forske i dette og i praksis engagere sig deri.

»I mit liv kommer intet af det, som har givet allermest mening og fylde, fra penge og berømmelse. Det har altid været, når jeg har stået side om side med dem, hvis stemmer ellers ikke bliver hørt, og jeg har forsøgt at hjælpe dem med at få deres budskab frem, at jeg har følt mig mest lykkelig«.

Joan Baez, Information den 3.-4. Juni 2006.

1. Indledning – hvorfor temanummer om demokrati?

Da Psyke og Logos blev startet som tidsskrift for 26 år siden, var et af formålene at bidrage til en fri debat inden for psykologi, filosofi og litteraturvidenskab og samfundsfag. Dette skete som et bidrag til at udvide perspektiverne i forskning og debat, således at ikke kun bestemte synspunkter

på forhånd var prioriterede som bedre og mere gyldige end andre. Afprøvningen i en fri og åben debat var målet for tidsskriftet. Ensretning gennem anlæggelse af udiskuterede antagelser blev set som ødelæggende over for udviklingen af en faglig viden, der kunne bidrage til erkendelsesudvikling og til øgede handlemuligheder i samfundet. På den måde knyttede etableringen af Psyke og Logos sig til et opgør med ensretningen inden for psykologi og samfundsvidenskab – et opgør, der selvfølgelig var langt bredere end alene dette tidsskrifts indsats, idet der var tale om et opgør, der hovedsageligt blev udført som en selvrefleksionsproces og handling inden for det, der blev kaldt den demokratiske venstrefløj. I sin erindringsbog fra 2005 gengiver Preben Wilhjelms overvejelserne inden for det politisk felt ved at citere en artikel, han skrev i 1979:

Vil vi tillade, at vore socialistiske ideer kompromitteres ved, at vi påhæftes en fællesbetegnelse med folk, for hvem forsvaret for frihedsrettighederne er taktisk bestemt? Således, at respekten for borgerrettigheder ikke rækker til Biermann, Havemann eller Bahro – for slet ikke at tale om Solsjenitzyn, som vi alle kan erklære os uenige med. Således at holdningen til berufsverbot må afhænge af en »konkret politisk vurdering«. Således at gidseltagninger og terrorhandlinger må bedømmes ud fra vore politiske sympatier med gerningsmænd og ofre. Således at strejke- og aktionsretten betragtes som meningsløs, når først, »det revolutionære parti har taget magten og udøver arbejderklassens vilje«. Således at fundamentale retsprincipper skal gælde for os, men ikke nødvendigvis for dem, vi er politisk uenige med, hverken i dette eller det fremtidige samfund. (side 215-216)

Denne erkendelse kom, som nævnt, indefra den demokratiske venstrefløj og udspillede sig som en voldsom selvrefleksiv proces, hvor man gjorde oprør mod den dogmatisme, der var fulgt med den politiske kamp for øget lighed og frihed for alle. Inden for universiteterne førte dette ligeledes til en forståelse af, hvorledes dogmatisme havde lukket for den frie erkendelsesproces og placeret forskere og teoretikere i en bedrevidende og belærende position. Parolen om »Forskning for folket« var blevet til en henvisning til dette »folk« som et middel til at skabe privilegerede videnspositioner med dertil hørende magt og økonomisk udkomme. I stedet måtte der være tale om en »forskning med folket«, dvs. en åben debat omkring de behov for viden, der fandtes i institutioner, organisationer og konkrete grupper af mennesker.

Der var i dogmatiseringen sket det, som William Blake i sin tid (1793) beskrev som *Aged Ignorance: perceptive organs closed their objects close*, eller i en markant oversættelse af Nils Alkjær:

Årenes Dummelse: Når erkendelsesorganerne lukkes til, lukker erkendelsens genstande sig.

Dummelse er et godt solidt og vejrfast ord. Slår man ordet *dum* op i Etymologisk ordbog, oplyses man om, at det omfatter følgende betydninger: 1) svagsynet; 2) stum og 3) ubegavet.

Selvrefleksionsprocessen bestod i en erkendelse af, at man måtte åbne øjnene mod nye perspektiver, at man måtte kunne tale og i øvrigt udtrykke sig frit og at man måtte styrke metoder og teori med henblik på en bedre kvalitet i forskningen. Man havde fremstillet sin egen ignorance i den grad, at den førte til en ny erkendelse – nemlig at den tilstræbte solidaritet kunne bestå uden at føre til undertrykkelse af anderledes tænkende og uden at føre til ødelæggelse af erkendelsesglæden.

Psyke og Logos opfattede – og opfatter – sig som et led i denne selvrefleksionsproces, der kan ses som en demokratiseringsproces vedrørende forskning, vidensudvikling og besiddelse af viden. Og dermed bredere som et bidrag til den fri debat.

På baggrund af den aktuelle situation i dag, hvor der også kan ses tendenser i retning af dogmatisering inden for opfattelsen af videnskab og erkendelse – denne gang ud fra en nytteværdis orientering, som egentligt er interessant, hvis den blev knyttet til andet end konkurrence og økonomisk vinding. Der er sket en hidtil uset accept af, at videnskab og erkendelse kan kommerialiseres, målrettes og styres af politiske og økonomiske interesser. Det frie ord er således igen i fare, fordi det ikke ses som en værdi i sig selv – også inden for forskning og teoriudvikling. Der lukkes igen af for en fri debat om dette.

Der er samtidigt sket en markant afpolitisering af psykologi og filosofi gennem de senere årtier. Fra præcise analyser af den samfundsmæssige betydning for mental og social velfærd må vi i dag tage til takke med brede og ukonkrete analyser af, hvorledes samfundet påvirker den enkelte i det postmoderne eller senmoderne samfund – i fremstillinger, der meget sjældent giver ordet til dem, det egentligt handler om. I stedet holdes skriftens fremstilling eller talestrømmen ofte tæt ind til den skrivende/talende og gør de *andre* til objekter for beskrivelsen. Og det er sjældent, at forskningen er direkte aktionsorienteret og søger at forandre det, der undersøges. Sociologiske analyser er endda nogle gange blevet til blot underholdning, men knytter ikke an til nogen form forandring af praksisser, modbevægelser eller blot aktion.

Analyserne bliver ofte afsluttede kategoriseringer, der dermed også er *afslutninger* – i stedet for også at rumme begyndelser og *tilblivelser* (med Deleuze og Guattaris (2005) begreb).

Et redaktionsmedlem sagde – da vi diskuterede, om vi skulle udgive et temanummer om demokrati – følgende:

Det er mere påkrævet end nogensinde før at kæmpe for den fri diskussion og i sidste ende ytringsfriheden. Økonomiske forhold, politiske hensyn og angsten for at blive sparet væk betyder, at alt for mange

holder deres kæft og finder fodslag. Den nuværende regering har i småt og stort bidraget til at holde kritiske stemmer nede. I vores egne rækker inden for sundhedssektoren er vi vendt tilbage til den mest primitive positivisme, når vi skal evaluere (nemlig evidens-tankegangen), og det er mange år siden, debatklimaet har været mere snævert, men forklædt som det modsatte. Evidensbaseret medicin hedder sig at være udviklet i en demokratisk ånd, men bliver primært brugt til at selekttere og eliminere behandlingsmåder og -tilgange, der ikke passer ind i mainstream – der vel at mærke ofte er dikteret af økonomiske forhold (f.eks. medicinalfirma-interesser og forsikringselskaber).

Et temanummer om demokrati er et slag for den fri debat og ytringsfriheden, glæden ved at udtrykke sig og diskutere fælles anliggender på en ordentlig og grundig måde. Derfor vil vi gerne diskutere demokrati – og hvorledes psykologien og beslægtede fagområder kan bidrage til at fremme demokratiet.

Det er i dag vigtigt, at en for snæver sammenblanding af erhvervsinteresser og videnskab og kunst fører til en form for ukreativt kollaps. I en optimistisk bog om Spinoza skrev Arnold Zweig for mange år siden om, hvorledes intellektuelle og driftige erhvervsfolk måtte flygte fra et Spanien, hvor dogmatismen bredte sig. Som der står:

Med dem forsvandt åndsfrihed, viljen til tænkning, industriel foretagsomhed, kunst og videnskab (side 15)

Det er interessant, at Arnold Zweig i sin opremsning netop adskiller de forskellige perspektiver. Åndsfrihed er således ikke identisk med industriel foretagsomhed, ej heller med videnskab eller kunst. Det er forskellige perspektiver med forskellige muligheder for nyskabelser og vedligeholdelse i den fælles udviklingsproces. Viljen til tænkning er interessant som begreb – ikke mindst som en fælles proces, hvor man kan lade mangfoldigheden træde frem, så alle kan blive hørt (uden nødvendigvis at få ret i sidste ende – det får ingen vel i absolut forstand uden at det fører til absolutisme). Deleuze og Guattari (2005: 11) beskriver denne fortsatte tilblivelse (mht. sprog) således:

Et sprog lukker sig aldrig om sig selv, det kan det kun gøre som følge af afmagt.

2. Demokrati – en åben definition

Demokrati er (at fremme), at alle synspunkter har lov til at blive hørt, at der skabes forståelse gennem dialog (beslutninger, kompromisser), og at der

tages hensyn til mangfoldigheden af synspunkter (dvs. også mindretallene tages alvorligt i beslutningerne). Dette kræver som forudsætning, at der er lige fordeling af rettigheder til at deltage og udtrykke sig om den fælles udviklingslinje.

I denne sammenhæng kan vi igen henvise til Preben Wilhelms definition af demokrati – idet netop denne definition samt ovenstående beskrivelse af det demokratiske perspektivs betydning indgik i vores beslutning om at vælge demokrati som tema for dette nummer af Psyke og Logos. Definitionen omfatter en række bestemmelser (her citeret i uddrag fra Wilhjelm, 2005: 294-296):

- 1) *Hvad er demokrati? Det korte, ofte anvendte men utilstrækkelige svar er, at flertallet bestemmer. Hvis det var alt, var der demokrati i Nazi-Tyskland og Stalins Sovjetunionen. Der er ikke tvivl om, at Hitler og Stalin havde støtte fra flertallet af befolkningen.*
- 2) *Det viser frem til næste krav: På et kvalificeret grundlag. Altså et krav om reel oplysning, ytringsfrihed og mediepluralisme, som netop ikke var opfyldt i de nævnte tilfælde. Og såmænd heller ikke altid er opfyldt hos os, og derfor sætter spørgsmålstegn ved beslutningsprocessens demokratiske og endda parlamentariske grundlag. Flertalsbeslutninger er ikke nødvendigvis demokratiske, hvis de ikke træffes på et kvalificeret grundlag. Men er det tilstrækkeligt? Hvis det er opfyldt, skal flertallet så kunne beslutte hvad som helst? Selvfølgelig ikke. F.eks. er det indlysende, at flertallet ikke kan indføre forbud, censur eller lignende, som indskrænker ytringsfriheden, mediepluralisme og hvad der ellers skal til for at sikre et kvalificeret, ikke-manipuleret beslutningsgrundlag.*
- 3) *Men derudover må der også være begrænsninger for, hvad flertallet kan tillade sig. Selv et nok så stort flertal berettiger ikke, at det træffer beslutninger i rent private eller personlige anliggende. Demokratiske beslutninger har kun berettigelse, når det gælder nødvendige fællesanliggender.*
- 4) *Hvis det trods disse præciseringer af demokratiets virkefelt ikke er sikret, må det eksplicit tilføjes, at demokratiske beslutninger viser respekt for mindretal. Selv et nok så stort flertal retfærdiggør ikke, at der beslutes noget, som er temmelig ligegyldigt for flertallet, men som strider voldsomt mod mindretallets opfattelse.*
- 5) *Endelig er der visse elementære grænser for, hvad der inden for disse rammer kan retfærdiggøres i et demokratisk retssamfund. Eksempelvis rækker den demokratiopfattelse, jeg plæderer for, ikke til, at det er legitimt at for staten at anvende dødsstraf. I det hele taget skal de elementære menneskerettigheder, som er formuleret i FN-erklæringen fra 1948 og den europæiske konvention af 1951, respekteres.*

Demokrati er således defineret ved, at flertallet på et kvalificeret grundlag tager beslutninger, der vedrører fælles anliggender – på en måde så der vises respekt for mindretal og inden for elementære grænser, der f.eks. sættes af de overnationalt bestemte menneskerettigheder.

Anders Lundkvist (2004) udvider beskrivelsen ved at skelne mellem to forskellige demokratiopfattelser, nemlig den liberale og den solidariske.

Den liberale demokratiopfattelse handler om *det private individ frem for den sociale borger*:

De fleste er enige om, at demokrati kræver politisk frihed (til at stemme og til at ytre sig, som man vil), politisk lighed (én stemme pr. person) og flertalsstyre. Men hvordan hænger disse elementer nærmere sammen? ... For liberale er formålet med demokratiet ikke at virkeliggøre et fælles projekt, det er ikke, at folket bestemmer samfundets indretning og udvikling. Formålet er i stedet mere jordnært »at løse opgaver«; denne sprogbug definerer politik som »teknisk« problemløsning snarere end samfundsforandring. Og først og fremmest er formålet at sikre den enkeltes frihed. Demokratiet som det organiserede og lige fællesskab har ingen egenverdi, er ikke et selvstændigt ideal (Lundkvist, 2004: 68-69).

Det solidariske demokratibegreb definerer Anders Lundkvist således:

Fra denne synsvinkel virkeliggøres mennesket i fællesskabet, og det særlige ved demokratiet er nu, at dette er et fællesskab, hvor vi alle ultimativt er lige, når der skal bestemmes (én stemme pr. person). Og det er ikke undertrykkelse, men solidaritet, at man retter sig efter flertallet. (Lundkvist, 2004: 69).

Ytringsfriheden står centralt i begge bestemmelser, ligesom hensynet til den andens ret. I det solidariske demokratibegreb ligger endvidere en opfattelse af, at demokrati også angår adgangen til ressourcer og bestemmelse over disse ressourcer. Dette blev på et tidspunkt tematiseret som *økonomisk demokrati*, men kunne som ide også udbredes til andre områder, f.eks. adgang til uddannelse(s-ressourcer), behandling(s-ressourcer) og måske endda til æstetik (f.eks. kunstoplevelser). Som eksemplificeret ved at alle har lige adgang til kirken – men ikke til Operahuset. Denne opfattelse af demokrati modsvarer de sociale menneskerettigheder, nemlig at alle har ret til et livsgrundlag, og at man således må dele de begrænsede ressourcer på en måde, der betyder, at alle har reel mulighed for at deltage i dialogen og beslutningsprocesser vedrørende fælles anliggender.

Svend Erik Stybe skriver, at selve definitionen af demokrati må omfatte, at man gennem fri diskussion kan nærme sig en erkendelse af, hvad der er retfærdigt. Han definerer demokrati som:

En sammenslutning af oprindeligt frie mennesker, der tilstræber på lige fod at samarbejde om fælles anliggender ved gennem fri debat at søge at finde frem til, hvordan disse anliggender skal klares så retfærdigt som muligt for alle (1972: 103).

At stræbe mod retfærdighed er således et væsentligt kendetegn ved demokratiets intention. Problemet med definitionen flyttes da til begrebet retfærdighed – men her skriver Stybe netop, at dette defineres i den frie debat, ikke som relativistisk, men ud fra en hensyntagen også til mindretallenes ret til at præge den endelige beslutning, således at et flertal ikke demonstrerer demokratiet og gør det til et undertrykkende flertalsstyre – der i sidste ende kan føre til, at flertallet fratager mindretal deres rettigheder til at indgå i den frie debat. Hal Koch (1946) giver eksempel på et *sogneråd*, hvor et flertal på 7 i årevis blot nedstemmer et mindretal på 4 – uden at lytte til deres synspunkter. Således lukkes den frie debat, hvilket ligeledes kan ske ved regeringer, der har absolut flertal ved at støtte sig på partier, der på forhånd har tilkendegivet at ville give støtte til beslutninger. Denne vej vil føre til udhuling af demokratiets intention. Dette kan i andre tilfælde udspringe af, at økonomisk magt, f.eks. endda i en NGO, af en ikke-demokratisk valgt bestyrelse fører til beslutninger, der ikke diskuteres, på trods af at mindretal kan påpege faglige mangler og etiske problemer i beslutningen.

Svend Erik Stybe skriver, at retfærdigheden må være et ideal – over for ønsker om at vinde og gennemtrumfe en magtposition – og endda et ideal, som man aldrig kan vide, om man har nået. Det er en stadig bevægelse, søgen og intention i udfoldelsen af demokrati:

Man kan kun stræbe efter at nærme sig det gennem diskussion og undersøgelse af samlivet og samarbejdet i det samfund, man skal give love for. Det kræver en åndelig kamp at nærme sig dette ideal, det kræver også undertiden betydelig resignation i bestræbelserne på at fremme personlige interesser, og det kræver anspændelse af forstand og karakter i forbindelse med grundig viden. (Stybe, 1992: 103)

Demokratiet er – ligesom menneskerettighederne – ikke en ret, man har, men en ret, som man giver til andre. Det er at tage ansvar for, at dialog og beslutninger organiseres på en måde, således at flertallet bestemmer på et kvalificeret grundlag og med respekt for mindretallenes synspunkter. Dette kræver, at vi giver hinanden lige viden gennem dialog og lige adgang til at deltage i denne dialog.

Det betyder ikke, at alt bliver éns, men netop at det består ved sin forskel fra det, det da ikke er. Denne andethed – eller bedre, mangfoldighed af udpegede andre muligheder for organiseringer – kan springe ud som diktatur, voldelig undertrykkelse eller som mere subtil skabelse af tavshed og ophør af den åbne dialog.

3. Demokratiets lukning – at skabe tavshed

Når demokratiet bliver til en magtposition, bryder det sig selv ned indefra gennem manglende debat (f.eks.: *dem, der ikke er enige, klynker!*), uklare metaforer (*krig er fred(sskabende)*), skabelse af fjendebilleder gennem bestemt sprogbrug samt påtvingelse af bestemte værdier for alle (*kulturkanon*). Ideologier uden sprækker mod noget andet eller dominerende diskurser uden blik for egne begrænsninger lukker erkendelsen – og dermed demokratiet åbning mod det andet, det udenfor, det kreative eller blot det anderledes. Der, hvor analysen er fuldendt, kategorierne gældende overalt, og nysgerrigheden død – der lukkes demokratiet.

Dette sker ved ikke at inddrage et solidarisk aspekt i demokratiet, der derved kan komme til at fremstå som halvt. I denne situation kan der opstå modreaktioner – der så inden for psykologiske og sociologiske teorier kan forklares som brud i socialkarakterer eller som et opgør mod en farlig »group-think« på samfundsplan. Dette kan ske, når alle de andre mangfoldigheder og muligheder for demokratisk deltagelse klippes væk og gøres tavse, fordi bestemte vidensregimer dominerer udialogisk. Når denne dominans fører til unuanceret sort-hvid-tænkning eller os-dem-tænkning er det blevet beskrevet som en form for adfærd, der i den psykodynamiske tradition beskrives som paranoidt-skizoid. Denne tilstand er fremvist i Michael Mores »Bowling at Columbine High« – hvor volden beskrives som springende fra en dyb angst for at blive angrebet, besmittet, infiltreret. Derved bliver *kampen* til en værdi i sig selv – og legitimeres med metaforer om *rensning* og *retfærdighed*, – og kan føre til gennemgribende mistæneliggørelse og overvågning. Gentile og Gutwill (2006) beskriver denne fælles rejse ind i paranoiaen gennem en række aktuelle eksempler – men overser, at de derved beskriver de andre som problemet – og derved selv skaber en os-dem-logik. Derved bevarer angsten sit tag i os, idet det altid er *de andre*, der er med i komplottet.

Men måske kan man godt – ved at se på konsekvenserne af en bestemt diskursiv og social praksis – vurdere, hvornår demokratiet opløses indefra. Nemlig der, hvor der ikke er ytringsfrihed og dialog, transparens og åbenhed, nysgerrighed og inddragelse af alle stemmer i debatten – dér visner demokratiet.

Hvis netop en institutionel praksis i et demokratisk organiseret samfund ikke skaber ytringsfrihed og dialog, transparens og åbenhed, nysgerrighed og inddragelse af alle stemmer i debatten på en måde, således at den politiske debat og flertalsbeslutning kan ske på et kvalificeret grundlag med henblik på fordelingen af fælles ressourcer – så bliver en sådan institutionel praksis en lakune af udemokrati midt i samfundet. Der sker da en først en lammelse og senere en nedbrydning af demokratiet i denne institution og praksis. Når dette sker, bliver demokratiet gjort ydre, til en hul ramme omkring praktisser, der ikke fremmer deltagelse, lighed, kvalificerede beslutninger og

hensyntagen til mindretal. I stedet kører en praksis af ikke-demokrati frem og bemægtiger sig centrale opgaver i samfundets organiseringsproces, f.eks. inden for ældrepleje.

Et eksempel på dette er den i skrivende stund meget aktuelle sag om Forsknings- og Rehabiliteringscentret for Torturofre (RCT) i København. Vi kan se, hvordan dagbladet B.T. netop dækkede sagen som en afsløring af, hvordan ledelsen ved RCT ikke fremmede ytringsfrihed og åbenhed om interne forhold og derved satte en del af samfundets fælles anliggender (ressourcer) uden for politisk kontrol. B.T. fokuserede i sin fremstilling på, hvorledes hemmeligholdelse fremmede uvidenhed i stedet for åben indsigt. B.T. beskrev, at det ikke var muligt for medarbejdere – eller torturofre – at udtale sig, hvorved den frie debat blev gjort tavs. Denne kritik fremstår som det gennemgående tema i B.T.s dækning af sagen. Dette er således en interessant case for en analyse af, hvorledes demokratiets forudsætninger tematiseres og her forsvares af dagspressen.

Hele sagen startede med, at B.T. fremlagde fakturaer, hvoraf det fremgik, at RCT gentagne gange havde taget 85.000 kroner for en terapisesion (1-2 timer) med fire behandlere og 8 torturofre (patienter). Der var derved overflyttet store offentlige midler til RCT på baggrund af en meget lille behandlingsindsats, argumenterede B.T. Endvidere var dette først kommet frem netop gennem B.T.s omtale af sagen – før havde det foregået uden offentlig indsigt. B.T. beskriver et begreb om konkret solidaritet som grundlag for følgende kritik:

Men selv på et sådant område [hjælp til torturofre] er der brug for at holde styr på ressourcerne. Og den måde der er skrevet regninger for behandlingen af de ulykkelige mennesker, synes klart nok at vise, at selvkontrollen helt har svigtet – og den politiske kontrol udefra er udeblevet.

I forbindelse med flygtningearbejdet mere generelt har man i den offentlige debat talt om en »godheds-industri«, hvor mennesker, der har gjort det til deres opgave at arbejde for flygtninge og torturofre med henvisning til den ædle sag, har mistet respekten for de konkrete sammenhænge, som modtagelsen af flygtninge må indgå i.

Dette er naturligvis ikke en beskyldning mod alle, der gør en indsats for at hjælpe hårdt medtagne medmennesker, men enhver må være opmærksom på risikoen ved et selvretfærdigt hovmod, der kan glide over i noget, som får indsigtsfulde kilder til at tale om svindel. (Erik Meier Carlsen, BT. 13.6.2006, side 2).

De konkrete sammenhænge, der nævnes, må være det faktiske møde med torturofrene. Pointen er, at den ædle sag ikke har været operationaliseret i de konkrete handlinger, men at disse har stået i en kontrast til værdierne. Der efterlyses åbenhed og gennemsigtighed på det konkrete plan, således

at politisk kontrol er mulig. Dette kræver ytringsfrihed og åbenhed – og solidaritet med torturofrene.

Lukningen af demokratiet sker der, hvor den *åndelige kamp* for at nærme sig retfærdighed som ideal holder op, og man ikke mestrer at vise en *betydelig resignation i bestræbelserne på at fremme personlige interesser, hvilket er særligt uheldigt, når dette tages fra en så udsat gruppe som netop torturoverlevende i eksil*.

4. Demokratiets åbning – tilblivelse og udvidelse

Der, hvor der netop ikke mestres det, Sven Erik Stybe beskrev som demokratiets intention om at søge en bevægelse hen mod øget retfærdighed, kan der opstå sociale bevægelser, der tydeligt gør opmærksom på denne mangel

Sociale bevægelser kan både tematisere og udleve ytringsfrihed og gøre den *åndelige kamp* til en aktiv markering af det ikke hørte – det, flertalsdominansen udelukker at se og høre. Derved stiller de begrænsningerne i det aktuelle demokrati til skue – og dermed til debat. Hvis demokratiet lukker sig for *det andet*, det ikke hørte og sete, så kan det netop føre til sociale bevægelser, der ikke lader sig kontraktsliggøre i civil samfunds organisationer. Sådanne bevægelser udspringer vel netop af det, der er blevet gjort tavst, irrelevant og ubetydeligt. Det er blevet »naturaliseret«, idet vi ikke mere ser, at det er en aktiv proces at holde det ude. F.eks. virker det jo meget fornuftigt at oprette »eliteklasser« på universiteterne – men denne fornuft holder det perspektiv ude, at man også kunne gå den modsatte vej og demokratisere viden, dvs. gøre den fælles og solidariser sig om vidensudvikling som et samfundsanliggende.

Den samme bevægelse kan også angå deltagelse, fantasi, muligheder, værdier, kunstoplevelser, livsglæde og kreativitet? Hvordan demokratiseres de sider af livet? Dette er der aktuelt en levende debat om i Frankrig. I information kunne man den 19. maj læse om en stor konference i Grenoble. Konferencen handlede om den sociale situation i landet efter spontane masseytringer i form af optøjer, demonstrationer og protester. Historikeren Emmanuel Todd sagde på konferencen:

Den franske befolkning reagerer i dag på ulighederne i samfundet ligesom under den franske revolution. Den samme revolte genudspilles igennem de forskellige konflikter i ét og samme ideals navn, nemlig lighedens – hvad enten det er de unge i forstæderne eller middelklassens studerende, der gør oprør.

Toke Lykkeberg Nielsen fortæller i sin levende beretning fra konferencen, at Todd tillægger de økonomisk parametre ringe vægt:

Hvad han i stedet vægter er, at masserne til stadighed ikke føler sig eliten underlegen. I modsætning til den sociale ærefrygt og underdanighed, man møder i England, udmærker Frankrig sig ved en veludviklet sans for at sige dem, der regerer, imod.

Den såkaldte afpolitisering, der er blevet set som et problem, skal derved ikke ses som politikken eller demokratiets endeligt:

Bag denne tilbagetrækning må man ikke overse, at der er en anden scene i demokratiet, der åbner sig. Man kan kalde den de sociale ytringers scene, og den trives såmænd i bedste velgående. Samtidens samfund og demokratier er mærket af, hvad politologer kalder »negativ politisering«. Disse samfunds politiske liv er yderst aktivt, men på en negativ måde, i form af forkastelser.

Dette handler, som nævnt, om noget ganske andet end organiseringer af civilsamfundet, nemlig om det at give lyd til de forståelser, der springer ud af forkastelsen og fantasien om noget andet. Dette er f.eks. noget andet end hyggelige annoncer, der søger at »politisere« *borgerne* ved at få dem til at læse aviser – især hvis de i aviserne blot igen og igen møder dominerende diskurser, der tromler enhver form for nytænkning ned. Hvor kan den frie debat udfolde sig – hvor har alle lige adgang til at deltage i denne – og hvilke sprog ønsker man at udtrykke sig på?

Emmanuel Todd sagde videre, at

Et land, der råber op, er ikke et samfund, hvor det går dårligt. Et samfund, der gør oprør, er ikke et samfund, der har mistet håbet. Tværtimod.

Håbet er ikke en individuel oplevelse, men en social bevægelse, der gør det ikke set, det fælles, synligt i et oprør mod ulighed. Sociologen Robert Castel fremførte i samme tråd:

De problemer, den enkelte står over for, er ikke personlige. Atomiseringen er ikke individuel. Den er negativt kollektiv.

Som en udfordring til psykologiens uendelige kategoriseringer af det personlige og det individuelle, sagde sociologen Alain Ehrenberg at

Individualismen er en social kreation, der karakteriseres ved en devaluering af det sociale liv.

Derved tematiseres det solidariske demokratibegreb, idet dette er den andethed, der udskilles ved oprettelsen af civil samfund (foreninger og sammenslutninger), hvis det rummer en mangel på reelt fællesskab. Der bliver en sprække ud til noget andet, noget uregerligt, som kan være tomhed, men også kan være et begær som lysten til at skabe det anderledes, det øjeblikkelige, det flygtige, et stykke musik, der ér lige nu, men om lidt er borte. En sådan flygtighed, en bevægelse, en fylde, kan ikke kategoriseres, for så forsvinder det. Robert Castel sagde i Grenoble:

Forestillingen om et samfund med fuld beskæftigelse er håbløs. I stedet er man begyndt at promovere et samfund i fuld aktivitet.

Og denne aktivitet kan være mangearmet og transformation i uendelige retninger og spring, der ikke kan forstås – eller fanges af begreber og kategorier – men kun opleves som øjeblikke af kreativ uorden og liv.

Herfra kan demokratiet måske hente sin videreførelse i form af fuld aktivitet og håb, fællesskab og glæde. At dele dette og give lige mulighed for indflydelse og deltagelse i disse processer og bevægelser er den kommende udfordring for demokratiet. Dette er en udfordring til det aktuelle demokrati og den nuværende demokratiforståelse – for også den er i historisk udvikling. Hvis ikke dette sker, lukker erkendelsesorganerne sig, sproget lukker sig om sig selv, og dermed forsvinder åndsfrihed og den fælles vilje til tænkning – hvorved også kunst og videnskab lukker sig om sig selv, og kun industriel foretagsomhed og økonomisk vækst står tilbage som de eneste værdier.

Hvordan former *psykens* (som bevidsthed, livskraft eller sjæl) *logik* (som forklaring, tale, beretning, fornuft, tanke eller begreb) sig under sådanne vilkår? – Og hvordan under vilkår, der fremmer et demokrati i udvikling? Det er en udfordring for *psykologien* i dag at forske i dette og i praksis engagere sig i udviklingen af levedygtigt demokrati.

5. Demokrati og psykologi

Tidligere var der internationale tidsskrifter som *Praxis* og *Political Psychology*, der beskæftigede sig med, hvorledes mennesker forholdt sig til – og blev påvirkede af – bestemte politiske problemstillinger i deres livssammenhænge. Indholdet omfattede temaer som deltagelse, fremmedgørelse, polariseringer, solidaritet, selvbestemmelse, populisme m.v. Disse tidsskrifter forsvandt, men der er en fornyet interesse for politisk psykologi, her i Norden aktuelt tydeliggjort af Laviks og Sveass' bog om Politisk Psykologi (2005).

Som det fremgår af Olséns, Aagaard Nielsens & Nielsens artikel i dette nummer, har psykologien igennem de sidste årtier udviklet sig fra at være

mere aktivt politisk orienteret til at forholde sig mere alment beskrivende i forhold til livsvilkårenes betydning. Dette angår den politisk orienterede psykologi – der adskiller sig fra den psykologi, der ikke direkte inddrager livsvilkår eller politisk deltagelse som centrale perspektiver. Men netop Olséns, Aagaard Nielsens og Nielsens artikel viser, hvorledes der stadig findes en politisk deltagende og engageret psykologi, der fremmer fælles aktionsforskning og udvikling af visioner om konkrete forbedringer af arbejdsliv gennem inddragelse af fantasi og forandring. En politisk og demokratisk orienteret organisationspsykologi beskrives i artiklen.

Når vi har valgt at fokusere på temaet demokrati, skyldes dette således, at demokrati ikke er et særlig velundersøgt emne i psykologien. Vi har viden om, hvorledes oplevelse af egenkontrol påvirker mental helse, men ved meget lidt om, hvordan kontrol kan fremmes – eller bremses – af demokratisk organisering. Man har i dagligsproget talt om »demokratisk sindelag« – hvad er det egentligt i psykologiske termer? Hvad gør åben dialog og debat ved os – som deltagere. Hvorledes positioneres vi gennem dette, og hvilke former for subjektivitet muliggøres derved?

Søren Hein Rasmussen undersøger i artiklen **Globalisering og Demokrati**, hvorledes globaliseringen påvirker demokrati gennem overskridelsen af nationalstaten som administrativ og politisk enhed. Dette emne behandles ligeledes af Hanne Pedersen, der i artiklen **Demokrati- og normudvikling i verdenssamfundet** belyser statsdannelse og det internationale samfund. I stedet for at relativt få kolonimagter har haft magt over meget store områder og befolkninger, får mange flere samfund nu lokale stater og statsstyrer – der ikke nødvendigvis er demokratiske statsformer. Det internationale samfund, som består af stater, er hverken et demokratisk samfund, eller et samfund af demokratiske medlemmer. Ikke alle stater er demokratiske, og de fleste demokratier findes fortsat inden for rammerne af nationalstater. Demokratiet som styreform har hidtil i praksis vedrørt en mindre oftest territorielt og juridisk afgrænset befolkningsgruppe. Rashmi Singla viser i artiklen **A tale of two father/mother lands**, hvorledes unge kan orientere sig mod to nationalstater og samfund og kan deltage i politiske processer i begge, hvilket overskrider en snæver opfattelse af nationalstaten som rammen om politisk deltagelse. I artiklen **Genocide in the shadow of democracy** viser Johannes Lang, hvorledes man kan forske i sammenhæng mellem demokrati og folkemord, både gennem at skitsere de historiske forbindelser og ved at undersøge den farlige interaktion mellem voldsregimer og deres demokratiske modparter. Der argumenteres for, at folkemord som historiske og politiske processer kan analyseres under en psykologisk synsvinkel.

Dette er spændende perspektiver på demokratibegrebet, idet forbindelsen mellem demokrati og borgerskab er helt grundlæggende for en forståelse af demokrati. Jacob Burckhardt beskrev, hvorledes demokratiet i Athen knyttede sig til opfattelsen af borgerskab, hvilket betød, at mange mennesker var udelukket fra deltagelse i beslutningsprocesser, fordi de ikke passede

ind i kategorien »borgere«. Der var således en magtfordeling, der gik forud for retten til at ytre sig i debatten om fælles beslutninger (Burckhardt, 1929: bd.III: 212). Denne opdeling mellem demokratiet i Athen og udemokratiet i kolonierne ligner den tematisering, som Johannes Lang peger på i sin ovennævnte artikel.

Toynbee skrev, at ideen om den demokratiske stat hænger nøje sammen med ideen om nationen (Toynbee, 1945: Vol. I: 9). Dette fører til en overordnet forståelse, der kan føre til en eksklusion af betydningen af det nærværende i bestemte sociale praksisser, såsom arbejdslivet. Flere af artiklerne i dette temanummer berører, hvorledes et begreb om demokrati i konkrete situationer må være et vigtigt perspektiv i en handleorienteret forståelse af demokrati. Endvidere omtales det, hvorledes der deri må indgå en opmærksomhed på den nyskabelse eller tilblivelse, som blev omtalt ovenfor.

I den allerede nævnte artikel af Peter Olsén, Kurt Aagaard Nielsen & Birger Steen Nielsen, **Udvikling uden erfaring? Samfundet, der forsvandt: Om arbejdspsykologi og demokrati**, beskrives organisationspsykologiens forandrede måder at forholde sig til det politiske på, og det vises, hvorledes begrebet fantasi kan indgå i konkret forskning sammen med bestemte grupper inden for arbejdslivet. Kurt Keller behandler i **Den demokratiske holdning. Om det politiske og identiteten** sammenhænge mellem det moderne demokrati og socialpsykologien. Fokus er på at fremlægge en forståelse af, hvad en demokratisk holdning er – på baggrund af en sondering af opfattelser inden for den kritiske teori, poststrukturalismen og fænomenologien af demokratiet og af 'det politiske'. Der gives en kort præsentation af det fænomenologiske institutionsbegreb som et begreb om grundlæggende erfaring. Det politiske diskuteres i relation til menneskelig identitet, og der argumenteres for en opfattelse af politisk identitet, som er relateret til vores kropslige eksistens og til elementære former for mening.

Disse artikler behandler det, man kunne kalde det *nære* demokrati, dvs. hvordan demokratiet skal udføres i direkte samspil med andre mennesker. Der argumenteres for, at en disrespektfuld praksis – eller en fantasiforladt praksis – ikke kan understøtte en demokratisk organisering af sociale relationer.

I **Splitting i demokratiske samfund viser** Carsten René Jørgensen, hvorledes det velfungerende demokratiske samfund bygger på sine borgers evne til mellemmenneskelig dialog og forståelse og en særlig 'demokratisk' eller moden mental indstilling. Men demokratiske samfund, der udsættes for massivt ydre pres eller indre omvæltninger, kan regrediere og blive præget af uforsonlige indre konflikter og konflikter med omverden. Den dominerende mentale indstilling til verden falder tilbage til et mindre avanceret niveau og bliver præget af bl.a. den primitive forsvarsmekanisme splitting, hvilket undergraver mulighederne for dialog, nuanceret gensidig forståelse og moden håndtering af konflikter. I en sådan situation stilles særlige krav til de demokratiske samfunds ledere, som langt fra alle kan

honorere. Steen Visholm anlægger ligeledes et psykodynamisk inspireret perspektiv i **Demokratiets psykologi**, der dels er et bidrag til udviklingen af en psykodynamisk teori om demokratiets psykologi og dels et bidrag til en psykologisk reflekteret nytænkning af demokratiet i den aktuelle situation. Der indledes med en diskussion af demokratibegreberne hos henholdsvis Lewin og Winnicott, dernæst præsenteres en psykodynamisk organisationspsykologi og demokratiets placering i denne og der afsluttes med diskussion af demokratibegrebet i *den radikaliserede modernitet*.

Benedicte Madsen giver i **Demokrati i Lewin-traditionens teori og praksis** en redegørelse for Kurt Lewins demokratiopfattelse, med fokus på demokratiske værdier og forholdemåder i menneskers dagligdag, først og fremmest uddannelses- og arbejdslivet – og giver et eksempel på, hvorledes den stadig har aktualitet. Svend Brinkmann ønsker med artiklen **Individ, demokrati og psykologi i en pragmatisk optik** at reaktualisere Deweys pragmatisk perspektiv på forholdet mellem individet, demokrati som en livsform og psykologien som videnskab. Artiklen viser, at Deweys demokratiteori hænger tæt sammen med hans socialpsykologiske forståelse af sociale processer som dynamiske og foranderlige. Desuden tematiseres Deweys syn på psykologiens og de øvrige socialvidenskabers rolle som medskaber af en informeret offentlighed og som problemløsningsredskab, særligt i forhold til at gøre den demokratiske offentlighed i stand til at træffe praktisk fornuftige afgørelser. Jens Berthelsen tager i artiklen **Blandt de blinde er den énøjede konge – eller hvorfor engagere sig, det går jo godt** udgangspunkt i, at psykologien kan få en vigtig funktion som forsvarer af demokrati og menneskerettigheder. Det indebærer, at psykologien må revurderes med henblik på anvendelse i fremtidens samfundsformer. Der argumenteres for, at det kan ske ved at forholde sig spørgende og søgende frem for konstaterende og dokumenterende. 'Dilemmaudvikling' nævnes som en mulig psykologisk teori, der omhandler menneskelige reaktioner på både individ og samfundsplan.

I **Demokrati som naturlig værdi** sætter Erik Schultz fokus på et indre forhold mellem demokrati og psykologi. Argumentet er, at psykologi beskæftiger sig med menneskets naturlige værdier, og demokratiske omgangsformer er naturlige for mennesker. Først bestemmes et begreb om naturlige værdier. Dernæst bliver det illustreret, at psykologi arbejder med disse som genstandsområde, om end det ikke altid er lige tydeligt i psykologisk mainstream. Artiklen leder frem til en teori om, hvorfor menneskeheden har været så længe undervejs med at indrette unioner med demokratiske forhold i stedet for umenneskelige forhold. Preben Bertelsen argumenterer i **Demokrati og demokratisering – psykologisk set** for, at psykologien kan give et bidrag til videnskabelig indsigt i – og udvikling af – det politiske demokrati.

Derefter følger en række analyser af konkrete sociale praksisser, der fremmer eller hæmmer udvikling af demokratiske organiseringsformer.

I **Symbolisk medborgerskab og døgnanbringelse** beskriver Leif Jacobsen, hvorledes Ladbyhus bestræber sig på at etablere en lokal, åben, fleksibel døgnenhed med plads til 8 børn i alderen 8-14 år. Bestræbelsen inkluderer en åbning mod det sociale rum, som Ladbyhus befinder sig i, bl.a. for at understrege børnenes og forældrenes *symbolske medborgerskab*, dvs. retten til at have – og blive anerkendt og respekteret i – et tilhørsforhold til en omsluttende gruppe. Det vises, hvorledes dette tilhørsforhold til en gruppe – der er blevet en usynlig selvfølgelighed for de veletablerede og velintegrerede i det senmoderne samfund – ikke er det for forældre til børn anbragt uden for hjemmet. De oplever, at tilhørsforholdet prøves, ja, brister, idet den offentlige og – alt for ofte – professionelle opinion ser dem som 'uordentlige forældre'. De må tåle marginaliseringen – og kan tilmed opleve tilbuddene om afhjælpning som problemforstærkende afsnøringer fra det symbolske medborgerskab. En åbning af det symbolske medborgerskab til også at omfatte disse deltagere, således at de får en medbestemmelse på de kategoriseringer, de beskrives gennem, ses som en aktiv proces, der fremmer udvidelsen af demokratiets rum. Artiklen baserer sig på en række interviews, indsamlet i første halvdel af 2004.

I »**Jeg ville ønske jeg ikke havde set de billeder med vinduerne**« – om børn, medier og demokrati undersøger Anne Maj Nielsen nogle af psykologiens bidrag til at forklare medieoplevelser og deres virkninger. Der gives eksempler på børns og voksnes oplevelser af nyhedsformidling og forklaringer af dem. På denne baggrund peges i retning af udviklingspsykologiske perspektiver, der retter fokus mod, hvad medieudbudet bidrager med i et demokratisk perspektiv. Der gives dermed grundlag for at konkludere, at det er vigtigt at beskytte mindre børn mod voldsomme medieoplevelser, og det diskuteres, om en del af medieudbudet også er skadeligt for voksne og risikerer at underminere reflekteret demokratisk deltagelse.

I »**MÅ JEG, MÅ JEG, MÅ JEG?**« – om børns oplevelse af indflydelse i familie og skole beskriver Grethe Kragh-Müller, hvorledes synet på børn, barn-voksen-relationen, samt børneopdragelse har forandret sig. Hvor børn tidligere blev opdraget til lydighed, lægges der i dag mere vægt på, at børn må være selvstændige. Undersøgelser viser, at danske forældre prioriterer selvstændighed som opdragelsesværdi, og selvstændighed indgår side om side med sociale kompetencer som en bestanddel af virksomhedsplaner for danske daginstitutioner. Relationen mellem børn og voksne er ikke længere i samme grad præget af, at børnene er bange for de voksne. De voksne har dermed fået en ny forpligtelse som nogen, der skal lytte til børnene, respektere deres synspunkter og give børnene indflydelse i forhold til deres alder. Dette rejser en række spørgsmål, som f.eks.: Hvilken indflydelse skal vi give børn? På hvad? Hvilke rettigheder skal de have? Hvordan lytter vi til dem, og hvordan giver vi dem indflydelse? Hvordan ser børn på det at have indflydelse? Oplever de, at de har indflydelse, og synes de, det er vigtigt? I

artiklen belyses den betydning, det har for børn og deres udviklingsmuligheder at have indflydelse på eget liv.

I **Psykoterapi med demokratiske verdier i kulturmødet** fremlægger Anne Kvale Havig, Audhild Hagen & Søren Willert resultaterne af en interviewundersøgelse af, hvorledes erfarne terapeuter forholder sig til kulturmødet – i mødet med klienter med anden kulturel baggrund end terapeuternes. Forfatterne konkluderer, at undersøgelsesprocessen har ført til en erkendelse af vigtigheden af det, man kan kalde en *demokratisering af os selv* og af den terapeutiske relation, idet man i omgangen med andre kan søge at skabe lighed, medbestemmelse, respekt og lydhørhed helt konkret – som praksis (jf. ovenfor om B.T.s pointering af at demokratiske værdier må vise sig som konkrete handlinger i mødet mellem *du og jeg*).

I **Køn, 'onde cirkler' og (dis)empowerment – Om samfundsmæssige og personlige betydninger af voldtægt** undersøger Bodil Pedersen og Christel Stormhøj, hvorledes køn og magt er vævet sammen og begrænser kvinders mulighed for deltagelse i sociale processer, hvilket er af stor betydning, idet det modvirker den demokratiske organisering i samfundet gennem: 1) Det relative kønsdominans-undertrykkelsesforhold og dets forbindelse til risikoen for, at kvinder bliver udsat for seksualiserede overgreb 2) Risikoens betydninger for kvinder, samt 3) Hvilke betydninger konkrete overgreb og de konkrete, situerede udformninger af almene samfundsmæssige betingelser kan få for de udsatte kvinder. Analysen peger bl.a. på, at betingelserne kan resultere i »onde cirkler«, der udbygger den afmagt, kvinderne udsættes for i og med selve overgrebet. Analysen fremhæver således nødvendigheden af at begribe forholdet mellem magt, køn, overgreb, deltagelsesmuligheder og (dis)empowerment. Artiklen baserer sig empirisk på en undersøgelse af personlige perspektiver hos kvinder, der har henvendt sig til Rigshospitalets Center for Voldtægts ofre.

I **Den omsorgsfulde og teknologiske død** beskriver Arthur Stroud, hvorledes selve teknologien i udførelsen af dødsstraf i USA har betydning for legaliseringen af dødsstrafpraksis og for den politiske debat for og imod dødsstraf.

Endvidere er der i dette nummer to artikler uden for temaet, nemlig **Eksponeringsmetode ved behandling af PTSD** af Faezeh Zand og **Spørgsmålet om »Hvor?« – om stedsansen og dens tilstand i senmoderniteten** af Mogens Hansen.

REFERENCER

- BLAKE, WILLIAM (1970 [1794]) *Udvalgte skrifter*. København: Thanning og Appel.
- BURCKHARDT, J. (1929 [1872-1886]), *Griechische Kulturgeschichte*. Leipzig: Alfred Kröner Verlag.
- DELEUZE, G. & GUATTARI, F. (2005) *Tusind plateauer*. København: Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler.
- GENTILE, K. & GUTWILL, S. (2006) How to create social activism: turning the passive to active without killing each other. I Totten, N. (ed.) *The Politics of Psychotherapy*. Maidenhead: Open University Press.
- KOCH, H. (1946) *Hvad er demokrati?* København; Folkevirkeserien.
- LAVIK, N. J. & SVEASS, N. (2005) *Politisk Psykologi*. Oslo: Pax Forlag.
- LUNDKVIST, A. (2004) Det danske demokrati: Om hvad og for hvem? I Øllgaard, J. & Madsen, M. O. (Red.) *Magt.dk. Kritik af Magtudredningen*. København: Frydenlund Grafisk
- STYBE, S.E. (1972) Menneskerettighederne og demokratiet. I S.E. Stybe (red.) *Politiske ideologier*. København; Politikens Forlag.
- TOYNBEE, A. J. (1935) *A Study of History*. London; Oxford University Press.
- WILHJELM, P. (2005) *Fra min tid*. København: Gyldendal.
- ZWEIG, A. (1964) *Spinoza*. København: Martins Forlag.